

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В.І. ВЕРНАДСЬКОГО
Навчально-науковий гуманітарний інститут
Кафедра публічного та приватного права**

ЗАТВЕРДЖУЮ
Директор інституту

О.О. Ляшко

**РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ В ПРОФЕСІЇ ЮРИСТА»**

освітній рівень - другий (магістерський) рівень вищої освіти

галузь знань 08 "Право"

спеціальність 081 "Право"

освітня програма "Право"

тип дисципліни обов'язкова

Робоча програма з навчальної дисципліни «Критичне мислення в професії юриста» складена для здобувачів вищої освіти відповідно до програми підготовки фахівців другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» для студентів денної та заочної форми навчання.

Розробники: Недюха М.П., доктор філософських наук, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Ukraine // tnu.edu.ua nngi@tnu.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2324-9530>

Email: nmp_05@ukr.net

Робочу програму схвалено на засіданні кафедри публічного та приватного права Протокол № 2 від 30.09.2021 року.

Завідувач кафедри публічного та

приватного права

В.В. Швачка

ТНУ імені В.І. Вернадського, 2020 рік

Недюха М.П. 2020 рік

***“Я ніколи не завдаю їм зла. Я кажу їм правду,
а вони думають, що це зло”***

Гаррі Трумен

***“Унікальність критичного мислення полягає в тому,
що розгортаючись як монолог, діалог чи полілог, зазначений
науковий і соціальний феномен завжди передбачає
співбесідника - уявного чи реального.***

***Так само унікальними є його результати:
істина, правда, відповідальність, честь і совість, права і свободи.
Не підлягають сумніву і публічні здобутки критичного мислення:
самодостатня особистість, сформована політична нація,
олюднений соціальний простір, громадянський консенсус як противага
цинізму та зневірі, постправді, бюрократизму і корупції,
всеваддю золотого Тільця”***

Микола Недюха

ВСТУП

У Програмі курсу обґрунтовується сутність та призначення наукової критики/критичного мислення як ефективного інструментарія юридичної науки та соціального феномену громадянського суспільства. Викладено суб'єкту й об'єкту складову, джерела, характерні ознаки та завдання, пріоритетні напрями розгортання наукової критики, її різновиди. Визначено ідентифікаційні ознаки наукової критики/критичного мислення у науці та суспільстві, якими є відповідно істина та правда. Проаналізовано еволюційну залежність змістовних і функціональних характеристик наукової критики/критичного мислення від динаміки процесу соціальних змін, становлення громадянського суспільства в Україні. Розглянуто критиканство як несумісний з науковою критикою феномен. Наголошено на викликах і загрозах, об'єктивних і суб'єктивних перешкодах, внутрішніх і зовнішніх факторах формування національної ідентичності, утвердження самоповаги і гідності, нормативно-правового забезпечення процесу соціальних змін в українському суспільстві. Значна вага приділена також питанням подолання комплексу меншовартості, укоріненого в українському етносі, індивідуальній та колективній свідомості.

Необхідність розроблення та впровадження навчального курсу «Критичне мислення в професії юриста» як системи знання обумовлюється потребами забезпечення життєдіяльності суспільства і держави, країни в цілому, завданнями формування особистісної, фахової та громадянської компетентності, національної ідентичності.

Актуальність наукової критики обумовлюється низкою обставин: а) її статусом як наукової й освітньої парадигми, іманентного засобу розвитку наукового знання, прояву академічної свободи та творчої діяльності, а також повсякденними обставинами життєдіяльності суспільства. Відсутність свободи критики негативно позначається, насамперед, на теоретико-евристичному потенціалі науки, призводить до її стагнації, породжує загрози переродження

її в догму, утопію. Суспільні кризи, соціальні катаклізми мають однією із своїх глибинних причин, як відомо, нехтування можливостями наукової критики як засобу забезпечення публічного діалогу влади і народу, правової держави і громадянського суспільства; б) необхідністю створення простору публічної наукової й інформаційної комунікації, переходом від парадигми відтворення знання до парадигми формування здатності до самостійної творчості, креативної, інноваційної діяльності; в) її спроможністю до інтеграції науки, освіти та інноваційної діяльності/виробництва як домінуючої закономірності становлення “суспільства знань”; г) забезпеченням конкурентоспроможності науки та професії юриста; д) дієвим засобом обмеження/унеможливлення загроз суб’єктивізму та волюнтаризму в процесі пізнання, уникнення звинувачень в інакодумстві, нейтралізації загроз застосування репресій проти вчених тощо. Прикладом останніх можуть розглядатися, зокрема, офіційно оголошені радянською владою кампанії “боротьби з буржуазними псевдонауками” – соціологією, політологією, загальною теорією систем, генетикою, кібернетикою, математичною логікою, теорією відносності тощо, що справедливо було кваліфіковано як прояви наукової інквізиції доби Середньовіччя та Нового часу (процеси проти Дж. Бруно, Н. Коперніка, Г. Галілея та ін.).

Людина, будучи особистістю, біосоціальною істотою як вищим творінням Бога, обдарована, як відомо, особливою спроможністю - критичним мисленням як природною здатністю до реагування на світ ідей, ціннісних орієнтацій і переконань, обставин повсякденного життя шляхом висловлення свого відношення - раціонального чи емоційного, конструктивного чи деструктивного, іронічного чи сатиричного, високого чи низького тощо. Зазначене досягається, що загальновідомо, засобами аргументації та контраргументації, заперечення і ствердження та їх органічного поєднання у процесі розгортання дискусії чи полеміки, а також шляхом формулювання висновків (умовиводів) як остаточних, визнаних науковою спільнотою на певний період часу результатів дослідження як істинних чи навпаки – хибних, суб’єктивістських, контраверсійних, деструктивних. Відповідно, в останньому випадку відношення людини до людини як суб’єктів соціальної взаємодії може набувати деформованих ознак - як за сутнісними, так і функціональними, ціледосягальними характеристиками - тоді наукова критика перетворюється у свою протилежність – критиканство, поповнюючи тим самим не дослідницький арсенал науки, а спотворюючих істину прийомів еkleктики, софістики, маніпулятивного впливу на свідомість людини, громадську думку, породжує стани інформаційної, психологічної чи гібридної війни, призводить до прихованих акцій реальної агресії, анексії території суверенної держави, нав’язуючи тим самим світовому співтовариству загрозливі сценарії повернення до політики протистояння та силової конфронтації.

ПОВТОР Актуальність критичного мислення як навчальної дисципліни обумовлюється низкою обставин, зокрема: а) її статусом як наукової й освітньої парадигми, іманентного засобу розвитку наукового знання, демонстрації можливостей академічної свободи та творчої діяльності, діалогу та полеміки, спілкування як прояву духовного багатства та моральної

чистоти людини. Відсутність свободи критики негативно позначається, насамперед, на теоретико-евристичному потенціалі науки, призводить до її стагнації, породжує загрози її переродження в догму, утопію шляхом підміни знання інформацією, діалогу – монологом, критики – критиканством. Суспільні кризи, соціальні катаклізми мають однією із своїх глибинних причин, як відомо, нехтування можливостями наукової критики як засобу забезпечення публічного діалогу влади і народу, правової держави і громадянського суспільства; б) необхідністю створення простору публічної наукової й інформаційної комунікації, переходом від парадигми відтворення знання до парадигми формування здатності до самостійної творчості, креативної, інноваційної діяльності; в) її спроможністю до інтеграції науки, освіти та інноваційної діяльності/виробництва як домінуючої закономірності розвитку “суспільства знань”; г) забезпеченням конкурентоспроможності науки та професії науковця; д) дієвим засобом обмеження/унеможливлення загроз суб’єктивізму та волюнтаризму в процесі пізнання, уникнення звинувачень в інакодумстві, нейтралізації загроз застосування репресій проти вчених тощо. Прикладом останніх можуть розглядатися, зокрема, офіційно оголошені радянською владою кампанії “боротьби з буржуазними псевдонауками” – соціологією, політологією, загальною теорією систем, генетикою, кібернетикою, математичною логікою, теорією відносності тощо, що справедливо було кваліфіковано як прояви наукової інквізиції доби Середньовіччя та Нового часу (процеси проти Дж. Бруно, Н. Коперніка, Г. Галілея та ін.); е) завданнями формування особистісної та фахової компетентності.

Критичне мислення є складовою процесу соціалізації людини як процесу перетворення її з пасивного об’єкта в самодостатнього суб’єкта соціальної дії.

Критичне мислення формує загальнонаукову компетентність, правовий світогляд майбутніх юристів в частині засвоєння теоретико-методологічних основ діалогу і полеміки як складових юридичного мислення і, відповідно, розглядається як органічна ланка професійного становлення юриста, здатного креативно мислити та розв’язувати складні завдання сьогодення.

На жаль, проблематика критичного мислення навряд чи може вважатися розробленою: терміни “наукова критика”, “критичне мислення”, “конструктивна критика”, “критиканство” тощо безпідставно відсутні у вітчизняних енциклопедіях і словниках, монографічних дослідженнях. У навчально-методичній літературі зміст вищезазначених основоположних понять науки зводиться переважно до пошуку, виявлення та виправлення логічних помилок процесу доведення чи спростування тієї чи іншої тези, судження, умовиводу тощо, що рівнозначно підміні змісту поняття “критика” терміном “помилка”. Відповідно, згідно з останнім методологічним підходом, теоретичною концептуалізацією та методичною/технологічною настановою знаходження помилки та її виправлення (формальнологічна операція) часто-густо визнається критика, з чим навряд чи можна погодитися.

Міждисциплінарні зв’язки обумовлюються місцем та завданнями курсу в системі професійного становлення майбутнього юриста за низкою горизонтальних і вертикальних₅ змістовних ознак, які пов’язуються з

вивченням студентами курсів філософії, теорії та історії права і держави, соціології та соціології права, конституційного та муніципального, міжнародного права тощо.

Метою викладання дисципліни є: інтеграція курсу до єдиного дослідницького і освітянського європейського простору; оволодіння студентами теоретико-методологічними підвалинами, раціонально-емоційною формою пізнання права, поглибленим критично-правовим знанням змісту права тощо як універсальних чинників професійного становлення майбутнього юриста.

Актуальним завданням вбачається обґрунтування теоретико- та конституційно-правових засад наукової критики як конструктивного засобу забезпечення єдності науки й освіти у навчально-виховному процесі, формування критичного мислення як професійної компетентності, суттєвого обмеження/подолання практики політико-правового маніпулювання індивідуальною та масовою свідомістю, що передбачає безумовне розмежування з попередньою традицією всепоглинаючого впливу держави на індивіда, суспільство в цілому та утвердження пріоритету прав і свобод людини та громадянина, розгляду людини як вищої соціальної цінності.

Неприпустимо ототожнювати критичне мислення та логічне мислення, а тим більше зводити критику до виправлення допущених помилок, скажімо, у науковому тексті. Критичне мислення не має нічого спільного з критицизмом як упередженою суб'єктивістською позицією, психологічною установкою відкидання висловленої точки зору, авторського погляду, окремого взятого судження чи аргументу як аргіогі неспроможного.

Важливі завдання пов'язуються також з можливостями впровадження критичного мислення у навчально-виховний процес у частині формування у студентів умінь і навичок толерантнісного ведення діалогу, публічної полеміки, коректної постановки запитань та задовільних відповідей на них тощо, що сприятиме гуманізації вітчизняного соціального простору, утвердженню консенсусних засад життєдіяльності суспільства. Критичне мислення має набути ознак фахової компетентності та професійного становлення випускників бакалаврату та магістратури. Відповідно, є підстави стверджувати про доцільність запровадження навчального предмету з попередньою робочою назвою "Критичне мислення як парадигма наукового дослідження".

У навчальному процесі важливо підкреслювати, що, приміром, вітчизняні засоби масової комунікації часто вдаються до маніпулятивного прийому, назва якому "примітивізований редукаціонізм": ототожнюють побутову, адміністративну та політичну корупцію, зводячи її до побутової. При цьому безпорадність влади у протистоянні з корупцією часто зводиться до узагальнюючої константи: "Корупція непереможна, тому що народ такий!", тобто, виходить, що український народ є корупціогенним за визначенням. Корупція подається як своєрідна родова пляма українця, нібито повсякденний й одвічний атрибут його життєдіяльності.

Водночас результати застосування методології критичного мислення свідчать: а) найбільшою загрозою з-поміж названих вище типів корупції є, безумовно, політична корупція, яка, набуваючи загрози

загальнонаціонального характеру, цілком слушно пов'язується переважно з діяльністю бюрократизованого апарату органів центральної виконавчої влади та місцевого самоврядування; б) народ не може бути носієм корупції за низкою обставин: де-факто є одним із найбільш в Європі і де-юре, є джерелом, носієм влади, суверенітету і незалежності країни. Відповідно, суспільству нав'язується спрощене, примітивізоване, довеберівське (XIX ст.) розуміння корупції.

Завданнями вивчення навчальної дисципліни є:

- сформувати систему узагальненого критичного знання про філософію та право, засвоїти систему нормативних науково-правових понять, категорій, їх сутність та призначення у системі державотворення, діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, забезпеченні прав і свобод людини та громадянина;

- ознайомити студентів з практикою застосування наукових понять і категорій в процесі законотворчості та правореалізаційної діяльності в системі державних органів України та місцевого самоврядування;

- виховати повагу до держави, права та закону, інституцій громадянського суспільства, прав і свобод людини та громадянина;

- сформувати теоретико-методологічні, онтологічні, гносеологічні, ціннісно-аксіологічні засади розуміння, інтерпретації та пояснення правових явищ, фактів і подій, уміння мислити правовими та філософськими категоріями, проводити науковий аналіз відповідно до змісту відповідних правових категорій і понять, динаміки розгортання державно-правових явищ, соціальних змін тощо .

У результаті вивчення вищеназваної навчальної дисципліни студент повинен:

ЗНАТИ:

- вихідний теоретичний матеріал та юридичну термінологію навчального курсу;

- специфіку парадигмальних підходів до розуміння правових явищ, подій і фактів, проблемних ситуацій як теоретико-методологічної підвалини критичного мислення;

- основні структурні елементи критичного мислення як методологічні, методичні та технологічні засади осмислення фундаментального змісту права, його функцій та призначення у суспільстві;

- специфіку основних світових тенденцій розгортання критичного мислення відповідно до формування та особливостей функціонування національної правової системи, законотворення та нормопроекування, законодавчого процесу, юридичної практики в цілому.

УМІТИ:

- застосовувати набуті знання, уміння та навички для критичного аналізу правових засад забезпечення прав і свобод людини та громадянина, стану життєдіяльності основних сфер суспільства, а також вдосконалення засад професійної діяльності юриста за умов викликів і загроз суверенного розвитку України ;

- критично оцінювати явища, події та факти, соціальні процеси в цілому, пропонувати конструктивні теоретико-правові засоби подолання

“слабких” місць у діяльності суб’єктів права, структур громадянського суспільства та правової держави, нейтралізації загроз і небезпек, формування національного безпекового простору України критично аналізувати положення законів та інших нормативно-правових актів в їх змістовно-функціональній, системотворчій спрямованості, працювати над їх удосконаленням відповідно до конституційно визначених положень, актуальних завдань законотворчості, нормопроекування та законодавчого процесу;

- оволодіння навичками проактивного критичного пізнання, розуміння та інтерпретації, креативності, комунікації, емпатії та колективної/міжгрупової співпраці, діалогу та полеміки, а також прикладної уяви;

- підпорядковувати отримані знання, набуті навички, досвід навчально-пізнавальної уяви завданням теоретико-правового обґрунтування соціальної ефективності функціонування правової держави та громадянського суспільства, забезпечення інституційно-інноваційного процесу соціальних змін, пріоритету прав і свобод людини та громадянина.

2. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників		Розподіл годин за навчальним планом		
Кількість кредитів:	4	Вид занять	Форма навчання	
Загальна кількість годин:	120		Денна	Заочна
Рік вивчення дисципліни за навчальним планом:	1	Лекції:	14	10
Семестр:	1	Семінарські заняття:	30	4
Тижневе навантаження (год.):		Лабораторні заняття:	-	-
аудиторне:	3	Практичні заняття:	-	-
самостійна робота:	5	Самостійна робота:	76	106
Форма підсумкового контролю:	залік	Консультації:	-	-
Мова навчання:	українська	Індивідуальні заняття:	-	-

Консультативну допомогу здобувачі вищої освіти можуть отримати у ННП кафедри публічного та приватного права, які безпосередньо проводять заняття або звернувшись з письмовим запитом на електронну пошту за адресою kaf_ppr@tnu.edu.ua.

Загальні та спеціальні компетентності, що формуються у процесі вивчення дисципліни

У результаті опанування навчальної дисципліни здобувач вищої освіти повинен володіти такими загальними (ЗК) та спеціальними (СК) компетентностями.

Загальні компетентності (ЗК)

- ЗК1. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.
- ЗК2. Здатність проводити досліджень на відповідному рівні.
- ЗК3. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.
- ЗК4. Здатність до адаптації та дії в новій ситуації.
- ЗК6. Здатність генерувати нові ідеї (креативність).
- ЗК7. Здатність приймати обґрунтовані рішення.
- ЗК10. Здатність розробляти проекти та управляти ними.

Спеціальні (фахові, предметні) компетентності (СК)

СК1. Здатність застосовувати принципи верховенства права для розв'язання складних задач і проблем, у тому числі, у ситуаціях правової невизначеності.

СК6. Здатність обґрунтовувати та мотивувати правові рішення, давати розгорнуту юридичну аргументацію.

СК8. Здатність застосовувати медіацію та інші правові інструменти альтернативного позасудового розгляду та вирішення правових спорів.

СК9. Здатність застосовувати міждисциплінарний підхід в оцінці правових явищ та правозастосовній діяльності.

СК10. Здатність ухвалювати рішення у ситуаціях, що вимагають системного, логічного та функціонального тлумачення норм права, а також розуміння особливостей практики їх застосування.

СК11. Здатність критично оцінювати ефективність представництва і захисту прав, свобод та інтересів клієнтів.

СК12. Здатність розвивати та утверджувати етичні стандарти правничої діяльності, стандарти професійної незалежності та відповідальності правника.

СК13. Здатність доносити до фахівців і нефахівців у сфері права інформацію, ідеї, зміст проблем та характер оптимальних рішень з належною аргументацією.

СК15. Здатність самостійно готувати проекти актів правозастосування, враховуючи вимоги щодо їх законності, обґрунтованості та вмотивованості.

СК 16. Здатність обирати адекватні засоби та способи подолання стресу та саморегуляції емоційного стану в професійній діяльності.

СК 17. Здатність засвоєння правового досвіду суспільства, розуміння його соціально – правових зв'язків та формування власної адаптаційної мобільності.

Очікувані програмні результати навчання за дисципліною:

1. Оцінювати природу та характер суспільних процесів і явищ, і виявляти розуміння меж та механізмів їх правового регулювання.

2. Співвідносити сучасну систему цивілізаційних цінностей з правовими цінностями, принципами та професійними етичними стандартами.

3. Проводити збір, інтегрований аналіз та узагальнення матеріалів з різних джерел, включаючи наукову та професійну літературу, бази даних, цифрові, статистичні, тестові та інші, та перевіряти їх на достовірність, використовуючи сучасні методи дослідження.

4. Здійснювати презентацію свого дослідження з правової теми, застосовуючи першоджерела та прийоми правової інтерпретації складних комплексних проблем, що постають з цього дослідження, аргументувати висновки.

5. Вільно спілкуватися правничою іноземною мовою (однією з офіційних мов Ради Європи) усно і письмово.

6. Обґрунтовано формулювати свою правову позицію, вміти опонувати, оцінювати докази та наводити переконливі аргументи.

7. Дискутувати зі складних правових проблем, пропонувати і обґрунтовувати варіанти їх розв'язання.

8. Оцінювати достовірність інформації та надійність джерел, ефективно опрацьовувати та використовувати інформацію для проведення наукових досліджень та практичної діяльності.

9. Генерувати нові ідеї та використовувати сучасні технології у наданні правничих послуг.

10. Аналізувати взаємодію міжнародного права та міжнародно-правових систем з правовою системою України на основі усвідомлення основних сучасних правових доктрин, цінностей та принципів функціонування права.

11. Використовувати передові знання і методики у процесі правотворення

та правозастосування інститутів публічного та приватного права і кримінальної юстиції.

12. Проводити порівняльно-правовий аналіз окремих інститутів права різних правових систем, враховуючи взаємозв'язок правової системи України з правовими системами Ради Європи та Європейського Союзу.

13. Аналізувати та оцінювати практику застосування окремих правових інститутів.

14. Обґрунтовувати правову позицію на різних стадіях правозастосування.

15. Мати практичні навички розв'язання проблем, пов'язаних з реалізацією процесуальних функцій суб'єктів правозастосування.

16. Брати продуктивну участь у розробці проектів нормативно-правових актів, обґрунтовувати суспільну обумовленість їх прийняття, прогнозувати результати їх впливу на відповідні суспільні відносини.

17. Інтегрувати необхідні знання та розв'язувати складні задачі правозастосування у різних сферах професійної діяльності.

18. Мати практичні навички подолання стресу та відновлення власного емоційного стану.

19. Аналізувати та застосовувати новели національного та міжнародного права.

20. Мати практичні навички використання власної адаптаційної мобільності.

3. Структура навчальної дисципліни (тематичний план)

Назви розділів і тем	Кількість годин									
	денна форма					заочна форма				
	Всього	у тому числі				Всього	у тому числі			
		л	п	сем.	С. р.		л	п	сем.	С. р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Тема 1: Критичне мислення як парадигма і навчальна дисципліна	14	1		2	11	14	2			12
Тема 2. Сутність та призначення критичного мислення.	14	1		4	9	14	2			12
Тема 3. Критичне мислення в історії філософської та політико-правової думки.	14	2		4	8	14			2	12
Тема 4. Критиканство як несумісний з науковою критикою соціальний феномен: сутність та ознаки.	16	2		4	10	16	2			14
Тема 5. Конструктивна сутність критичного мислення.	14	2		4	8	14	2			12
Тема 6. Критичне мислення в українському суспільстві.	16	2		4	10	16			2	14
Тема 7. Основні загрози поширенню критичного мислення в українському суспільстві.	16	2		4	10	16	1			15
Тема 8. “Проект Новоросія” як цілеспрямована спецоперація “замирення України”, “деукраїнізації т. зв. “Юго-Востока” та формування образу “антиукраїнського Донбасу”.	16	2		4	10	16	1			15
РАЗОМ ПО ДИСЦИПЛІНІ:	120	14		30	76	120	10		4	106

4.ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Тема 1. Критичне мислення як наукова парадигма і навчальна дисципліна.

Поняття про об'єкт і предмет критичного мислення. Принципи об'єктивності, істинності, неупередженості, універсальності, доведеності, корисності, ефективності як визначальні підвалини навчального курсу. Основні принципи критичного аналізу: єдність раціонального й емоційного; діалогічність та полеміка, полілог і гармонія; пріоритетність інституційного захисту прав і свобод людини та громадянина; змагальність, конкурентоспроможність та ідейна конфронтація, відкритість критики;

демократичність вибору та особистісна відповідальність. Основні категорії критичного аналізу. Загальнолюдські й європейські цінності як найвищі надбання людства, що знайшли втілення у повсякденній практиці держав-членів Європейського Союзу, у тому числі розв'язанні суперечностей і конфліктів. Критична парадигма як основа правової теорії.

Критичне мислення в системі юридичних дисциплін. Необхідність критичного осмислення соціальної та правової дійсності. Сутність і особливості критичного підходу до права. Критичне мислення як загальна методологія праворозуміння. Критичне та наукове осмислення права: особливості предмета, об'єкта дослідження та наукового інструментарію критичного мислення. Критично-правова рефлексія. Критичне мислення в системі соціально-гуманітарного знання. Проблема дисциплінарного статусу критичного мислення. Філософія і критичне мислення. Критичне мислення і система юридичного знання. Головні пріоритети та завдання, функції критичного мислення. Значення критичного мислення для формування ціннісних орієнтацій, правового світогляду та професійної компетентності юристів.

Критичне мислення та інформаційна війна. Виклики глобалізації та криза світового порядку: пошуки задовільних відповідей.

Тема 2. Сутність та призначення критичного мислення.

Критика як поняття класичної науки, некласичного (модерного) та постнекласичного (постмодерного) знання та соціальний феномен громадянського суспільства. Характерні ознаки критичного мислення. Критичне мислення у некласичній та постнекласичній науці. Сократ, Платон, Аристотель, Мандевіль, Ф. Бекон, І. Кант, А. Шопенгауер про сутність та призначення "критичного розуму". Неприпустимість ототожнення знання й інформації, істини та правди/постправди. Консенсус і розбіжності. Феномен діалогу в історії філософської та культурологічної думки (Сократ, Платон, І. Кант, К. Маркс, В. Ленін, М. Бубер, М. Бахтін, В. Біблер). Функціональні різновиди діалогу (діалог як пошук істини, діалог як засіб порозуміння, діалог як сходження до смислу, внутрішній діалог, діалог як спілкування з Богом, діалог як засіб ідентифікації та самовизначення, діалог культур, діалог цивілізацій тощо). Діалог і полеміка. Критичне судження. Методологічні проблеми аргументації (Г. І. Рузавін). Цілеспрямованість критики. Завдання

наукової критики.

Методологічні проблеми конструктивної та негативістської критики. Світоглядна спрямованість, теоретико-методологічний, етичний й естетичний потенціал основних способів критичного осмислення соціальної дійсності, правової реальності. Розуміння, інтерпретація та оцінка в науковому пізнанні та критичному мисленні. Поняття про “критичний смак”.

Критичне мислення: потенціал формування європейської національної ідентичності українського народу, відновлення базових цінностей (самодостатність, самоповага, особистий капітал, професіоналізм, усталеність в історичному часі і соціальному просторі, позиціонування та конструювання політико-правового простору відповідно до усвідомлених національних інтересів, власного світобачення тощо) та засіб подолання «потішної східноєвропейської шароварщини гнобленого народу».

Сутнісні різновиди критики: а) парадигмальна критика; б) поліпарадигмальна; в) системна; г) міждисциплінарна (дискурсивна); д) іронічна; е) сатирична; з) замилювально-споглядальна; к) скептично-заперечувальна; л) нігілістично-деструктивна критика. Іронія, юмор, сарказм, гіпербола й абсурд в критичному мисленні. Полеміка, дискусія, діалог і полілог як основні форми розгортання критики.

Критичне мислення як джерело постачання наукового знання, емпіричної інформації для розмірковування, аргументації та системних дій, узагальнюючих висновків. Критичне мислення як показник інституційної “сили” громадянського суспільства, індикатор соціального здоров’я нації. Суб’єкти (носії) критики. Поняття про об’єкт критики. Самокритика як вища форма критики.

Критичне мислення і медитація (посередництво) як засоби розв’язання конфліктів, усунення суперечностей, досягнення згоди/порозуміння сторін, фізичних і юридичних осіб.

Неприпустимість “особистісної” критики. Принципи зведення індивідуального до соціального, соціального – до класового, класового – до матеріального як теоретико-методологічні підвалини дослідження ідентичності особистості як учасника діалогу та полеміки, її світоглядних, ідеологічних засад, а також особливостей еволюції її поглядів, ідейних переконань тощо.

Критичне мислення як одна з ключових компетентностей людини в частині формування: а) ідентичності; б) конструктивності мислення та дії; в) діалогічності; г) спроможності до розрізнення істини від хибі, правди від пост-правди; д) забезпечення легітимного захисту від обману, дезінформації та маніпуляцій; е) утвердження правди про Україну та її народ, його минуле, сучасне та майбутнє.

Тема 3. Критичне мислення в історії філософської та політико-правової думки.

Філософи Давньої Греції та Давнього Риму (Демокрит, Анаксагор, Сократ, Епікур, Протагор, Платон, Горгій, Продік, Антифонт, Аристотель та ін.) як творці наукової критики. Діалогічність як засіб пошуку істини, з’ясування характеру, сутності, ¹⁴призначення права, його укоріненості

в об'єктивній та суб'єктивній природі речей, у вічному порядку світобудови з його підпорядкованістю плину часу та незмінності природи людини.

А. Шопенгауер (1788-1860) про помилки мислення та прийоми полеміки.

“Докритичний” і “критичний” періоди у філософії І. Канта. “Критика чистого розуму”, “Критика практичного розуму” та “Критика здатності судження” про пізнавальні можливості людини, джерела і потенціал наукового мислення, знання і віри. “Категоричний імператив” як моральний обов'язок та загальнообов'язковий принцип соціальної поведінки.

Петро Струве та Едуард Бернштейн як послідовні критики, системні опоненти марксизму з його теорією революційного подолання історичної суперечності детермінізму капіталізму і волюнтаризму пролетаріата

Демократія, тоталітаризм та маніпулювання свідомістю. Основні доктрини поневолення свідомості.

Критичний раціоналізм (К. Поппер, Лакатос, Фейерабенд) та його значення для становлення критичного мислення. Т. Адорно, Р. Арон, М. Вебер, Ю. Габермас, Р. Гароді, М. Горкгаймер, М. Джилас, С. Каррільо, Л. Колаковські, Д. Лукач, Г. Маркузе як системні критики марксизму.

Постмодернізм як теорія, методологія і соціальна практика побудови альтернативного діалогу. Особливості постмодерністської критики марксизму.

Тема 4. Критиканство як несумісний з науковою критикою соціальний феномен: сутність та ознаки.

Критиканство як загальнофілософський методологічний підхід та прийом полеміки. Основні ознаки критиканства. Інструментарій критиканства, його методична основа та технологічно-інформаційні засоби впливу на свідомість та психіку людини. Поняття «ресентимент» у філософії Ф. Ніцше як болісне відчуття власної ущербності, втілення власних невдач і болісних прорахунків, уособлення та засіб формування «образу ворога». Макіавеллізм і масові інформаційні маніпуляції. Пропаганда як різновид критиканства. Наукова критика як концепт класичної науки та соціальний феномен громадянського суспільства: теоретико-методологічний, технологічний та методичний потенціал протидії пропагандистським засобам впливу на великі групи людей.

Тема 5. Конструктивна сутність критичного мислення.

Утвердження істини у науці та правди у суспільстві як ідентифікаційні ознаки конструктивної критики. Засоби досягнення істини. Загрози істині у науці: а) дискурс; б) некритичне поєднання теоретико-методологічних положень різних інтелектуальних традицій, скажімо, структурного функціоналізму і синергетики, марксизму і структурно-функціонального підходу, марксизму і конфліктології тощо), що має своїм наслідком еkleктичне поєднання взаємовиключних положень, висновків і рекомендацій; в) спроби штучної індокринізації у громадську думку засобами ЗМІ атмосфери неповаги, нетолерантності, злості, ненависті тощо. Основні загрози правді як ідентифікаційні¹⁵ ознаки критики: а) маніпулювання

громадською думкою, її стереотипізація; б) утвердження у суспільстві атмосфери протистояння, нетерпимості та жорстокості, розпалювання ненависті і насильства; в) відсутність законодавчо врегульованої практики реагування на зовнішньополітичну та ідеологічну масовану агресію з боку окремих сусідніх країн.

Наукова критика як ефективний засіб налагодження діалогу влади і народу, забезпечення транспарентності влади, протидії формуванню атмосфери ненависті і протистояння в суспільстві, уникнення стереотипізації громадської думки, недопущення маніпулювання свідомістю людини, а також соціально-правове сприяння орієнтації засобів масової комунікації на неупереджене, об'єктивне висвітлення подій і фактів. Правда та істина: засоби ідентифікації, шляхи пошуку й утвердження в суспільстві.

Тема 6. Критичне мислення в українському суспільстві.

Сучасний стан розроблення проблематики філософських і теоретико-правових досліджень критичного мислення в Україні. Еволюційна залежність змістовних і функціональних характеристик критичного мислення від динаміки процесу соціальних змін, становлення громадянського суспільства в Україні. Глобалізація і критичне мислення в Україні.

Філософські проблеми критичного осягнення проблематики окремих галузей права. Правова ідеологія українського суспільства. Людина і політико-правові інститути. Деформації правового менталітету. Критичне мислення, право і мораль у людському вимірі.

Правова держава та громадянське суспільство: політико-правові особливості конструктивної взаємодії: інституційний та неінституційний аспекти. Маніпулятивні прийоми пропагандистського впливу на великі групи людей. Телебачення як інструмент поневолення індивідуальної та масової свідомості. Державна мовна політика в Україні як засіб формування індивідуальної, колективної та національної ідентичності: особливості реалізації.

Пріоритетні напрями розгортання критичного мислення: а) з'ясування сутності та потенціалу державного інтересу як засобу унормування суспільних/соціальних відносин; б) обґрунтування сутності інтересу різних соціальних груп українського суспільства, його можливостей впливу на діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування; в) визначення сутності та призначення національних інтересів як теоретико-методологічної підвалини правової науки та засобу нормативно-правового регулювання соціальних відносин; політико-правові засоби ідентифікації та протидії корупції в Україні тощо.

Тема 7. Основні загрози поширенню критичного мислення в українському суспільстві.

Основні виклики і небезпеки, об'єктивні та суб'єктивні перешкоди утвердження критичного мислення в українському суспільстві: а) поширення постправди, фейків і фальші як інформаційно-пропагандистських

засобів формування суспільства недовіри, середовища насильства, “війни всіх проти всіх”, насадження мови ворожнечі (“порохоботи”, “соросята”, “коронавірус карає грішних” тощо); б) формування

“людини розгубленої” як людини-маси, яка втратила себе, свою спроможність до критичного мислення, адекватної оцінки соціально-політичної ситуації, оскільки не орієнтується в інформаційних потоках, не довіряє джерелам інформації; в) свідома ставка на “розгублену людину”, “людину маси” як засіб маніпуляції; г) популістичні заяви (обіцянки, гасла, декларації, емоційно орієнтовані заклики тощо) як загроза реваншу антиукраїнських сил; д) корупційні загрози суверенного розвитку України. Основні нарративи російської пропаганди: “Новоросія”, “Україна – фальшива держава”, “Україна – слабка держава”, “Україна – держава-банкрут”, “кримські татари – джихадисти” тощо. Російська пропаганда як викривлена реальність, міфологічне відображення дійсності та її внутрішня суперечливість. Теорії “змови” та їх наукова нікчемність. “Малоросія” як постулат “руського міра” та скомпрометований історією, визвольними змаганнями українського народу арсенал конфліктів “малої інтенсивності”. Фактична та гносеологічна неспроможність нарративів російської пропагандистської машини.

Маніпулятивні засоби гібридного пропагандистського впливу “Covid-19”: “лабораторна природа коронавірусу”, пандемія як необхідність зняття санкцій з Росії”, “Санжари”, “американські лабораторії” в Україні тощо як спроба внутрішньополітичної дестабілізації України тощо. Постмодерні виклики “Covid-19” як спроби реалізації концепту «держави тотального контролю».

Наукова раціональність як визначальний ресурс та дієвий засіб формування модерного суспільства в Україні, спроможного до діалогу та конструктивних цілеспрямованих дій щодо протидії та нейтралізації загроз – як внутрішніх, так і зовнішніх.

Тема 8. “Проект Новоросія” як цілеспрямована спецоперація “замирення України”, “деукраїнізації т. зв. “Юго-Востока України” та формування образу “антиукраїнського Донбасу”.

Глобальне інформаційне протистояння та кібервійна. Тероризм та його політико-психологічна характеристика, особливості прояву в Україні та світі. “Проект Новоросія”: історія становлення та наміри реалізації. Російсько-українська війна: онтологія гібридного конфлікту й особливості еволюції. Гібридна війна Росії проти України як збройна та гуманітарна агресія, метою якої є знищення національної ідентичності, а також фізичне знищення. Гуманітарна агресія та її складові: а) мовно-культурна війна; б) інформаційно-пропагандистське насилля; в) знищення історичної пам’яті українського народу; г) конфесійна війна. Підрозділи психологічних операцій російської армії. Фейки російської пропаганди, що спрямовані проти Збройних Сил України, намагання їх протиставити українському народу. Антиномії (взаємовиключні твердження) як інформаційно-пропагандистський засіб розколу українського суспільства,¹⁷ формування недовіри до органів

державної влади та місцевого самоврядування, діяльності об'єднаних територіальних громад. Особливості змістовного наповнення та функціонального призначення фейків російської пропаганди, які поширюються на анексованій та окупованій територіях України.

Національний інклюзивний діалог як складова реінтеграції окупованих територій. Експерти Міжнародної кризової групи (2020) про сутність та шляхи розв'язання “конфлікту на Донбасі як європейської війни”.

5. Плани семінарських та практичних занять

Тема 1. Критичне мислення як наукова парадигма і навчальна дисципліна.

План

1. Теоретико-методологічні засади визначення об'єкта і предмета критичного мислення.
2. Принципи критичного мислення.
3. Парадигмальні засади критичного мислення.
4. Критичне мислення в системі соціально-гуманітарного знання.

Тема 2. Сутність та призначення критичного мислення.

План

1. Критичне мислення у класичній, некласичній та постнекласичній науці.
2. Феномен діалогу в історії філософсько-правової думки, його різновиди та специфіка.
3. Полеміка, дискусія, діалог і полілог як основні форми розгортання критики.
4. Критичне мислення - визначальна фахова компетентність юриста.

Тема 3. Критичне мислення в історії філософської та політико-правової думки.

План

1. Становлення основоположних засад критичного мислення (світоглядних, онтологічних, гносеологічних, праксеологічних) в ученнях видатних представників філософії Давньої Греції та Давнього Риму.
2. Розвиток концепту критичного мислення філософами Середньовіччя (Ансельм Кентерберійський, Абельяр, Бонавентура, Р. Бекон, Т. Аквінський, Оккам), Нового Часу (М. Монтень, Ф. Бекон, Р. Декарт, Т. Гобс, Б. Спіноза, Ляйбніц, Локк, Берклі, Юм, Вольтер, Д'Аламбер, Руссо, Кант, Фіхте, Гегель), Новітньої Доби (XIX ст. – початку XXI ст.) – О. Конт, Дж. Ст. Мілль, К. Маркс, Г. Спенсер, Е. Дюркгейм, М. Вебер, М. Бердяєв, Г. Сковорода, Б. Рассел, Ж.-П. Сартр та ін.
3. Значення критичного раціоналізму (К. Поппер, Т. Кун, Лакатос, Фейєрабенд) для становлення сучасної концепції критичного мислення.
4. Системна критика марксизму та практики більшовизму теоретиками Франкфуртської школи (Т. Адорно, М. Горькаймер, Ю. Габермас, Г. Маркузе), авторами концепції єдиного індустріального суспільства (Р. Арон, Д. Белл, У. Ростоу, Ж. Еллюль, Дж. К. Гелбрейт, А. Турен), реформізму та

“євросоціалізму” (Р. Гароді, Д. Лукач, М. Джилас, С. Каррільо, Л. Колаковські та ін.), представниками академічної науки (А. Сахаров, О. Зінов’єв, В. Лекторський, М. Бахтін, В. Біблер, Г. Померанц, Х. Арендт, А. Лефевр, Ж. Політцер та ін.), концепцій “кінця історії” (Ф. Фукуяма) та “суспільства споживання” (Ж. Бодріяр), “межі зростання” (Д. Медоуз, Дж. Форрестер), “кoeволюції” (Н. Моїсеєв) тощо.

5. Постмодернізм та його основні ознаки. Чоловіча репресивна мова та жіночий дискурс, гендерна рівність та сучасний фемінізм як уособлення культури діалогу представниками філософсько-літературознавчої школи “Єльські критики” (США) – Поль де Ман, Дж. Гартман, Дж. Міллер, Б. Джонсон, Ш. Фелман).

Тема 4. Критиканство як несумісний з науковою критикою соціальний феномен: сутність та ознаки.

План

1. Критиканство як загальнофілософська інтелектуальна традиція та прийом полеміки. Основні ознаки критиканства.
2. Інструментарій критиканства, його методична основа та технологічно-інформаційні засоби впливу на свідомість та психіку людини. Сучасні практики критиканства.
3. Пропаганда як різновид критиканства. Основні прийоми та технології пропагандистського впливу на великі групи людей. Контрпропаганда: «за» і «проти».

Тема 5. Конструктивна сутність критичного мислення.

План

1. Сутність конструктивної критики та її ідентифікаційні ознаки.
2. Основні загрози істині у науці та правді у суспільстві.
3. Істина і правда як ідентифікаційні ознаки справжності діалогу та полеміки: шляхи пошуку й утвердження у науці та суспільстві.

Тема 6. Критичне мислення в українському суспільстві.

План

1. Сучасний стан розроблення проблематики філософських і теоретико-правових досліджень критичного мислення в Україні.
2. Правова держава та громадянське суспільство: політико-правові особливості конструктивної взаємодії.
3. Пріоритетні напрями розгортання критичного мислення в Україні.

Тема 7. Основні загрози поширенню критичного мислення в українському суспільстві.

План

1. Основні виклики і небезпеки, об’єктивні та суб’єктивні перешкоди утвердження критичного мислення в українському суспільстві.
2. Фактична та гносеологічна неспроможність наративів російської пропагандистської машини.
3. Наукова раціональність як

визначальний засіб, ресурс і потенціал формування модерного суспільства в Україні, спроможного до діалогу та конструктивної протидії загрозам і небезпекам суверенного розвитку.

Тема 8. “Проект Новоросія” як цілеспрямована спецоперація “замирення України”, “деукраїнізації т. зв. “Юго-Востока України” та формування образу “антиукраїнського Донбасу”.

План

1. “Проект Новоросія”: історія становлення та наміри реалізації.
2. Особливості змістовного наповнення та функціонального призначення інформаційних повідомлень російської пропаганди, які поширюються на анексованій та окупованій територіях України.
3. Національний інклюзивний діалог як ефективний засіб протидії російській гібридній експансії та складова реінтеграції анексованої й окупованої територій.

6. Завдання для самостійної роботи

Тема 1. Критичне мислення як наукова парадигма і навчальна дисципліна.

1. Обґрунтувати сутність класичного, некласичного і постнекласичного вимірів критичного мислення.
2. З'ясувати сутність основних конкуруючих парадигм критичного мислення у науці та соціальній практиці: матеріалізму, ідеалізму, марксизму, структурно-функціонального аналізу, критичного раціоналізму, наукового реалізму, соціального утопізму, фаталізму, радикального прагматизму, реформізму тощо).
3. Викласти змістовні характеристики концепту “соціальні відносини” у праві держав-членів Європейського Союзу.
4. З'ясувати сутність та призначення сучасних концепцій конституціоналізму у контексті глобалізації та верховенства права.
5. Обґрунтувати критичний потенціал конституційного права як науки.

3. Теми рефератів:

- Правова ідеологія українського суспільства – теоретико-методологічна основа розгортання діалогу влади і народу, правової держави і громадянського суспільства;
- Критичне мислення як засіб формування поваги й емпатії засобами діалогу та полеміки;
  - Критика як концепт класичної науки та соціальний феномен громадянського суспільства;
  - Критичне мислення у законотворчій та нормопроектній діяльності;
- Критичне мислення і потенціал права: етапи розгортання конструктивної взаємодії.

Тема 2. Сутність та призначення критичного мислення.

1. Окреслити основні способи/прийоми аргументації, полеміки та спростування тез (наративів) опонента.
2. Визначити характерні ознаки конструктивної критики.

3. З'ясувати сутність та призначення основних прийомів критичного мислення: а) прийомів спростування змісту наративів інформаційного простору на предмет їхньої фактичної та наукової спроможності; б) гносеологічної критики; в) іманентної критики

3. Теми рефератів:

- Діалог, полілог, дискусія та полеміка як основні організаційно-правові форми розгортання критичного мислення, спільного пошуку наукової істини чи соціальної правди і, відповідно, досягнення компромісу та злагоди;

- Самокритика як вища форма конструктивної критики;

- Концепти апроксимації, адаптації та гармонізації вітчизняного законодавства до правових стандартів держав-членів Європейського Союзу: потенціал діалогу

- Критичне мислення як одна з ключових компетентностей професійної підготовки юриста.

Тема 3. Критичне мислення в історії філософської та політико-правової думки.

1. З'ясувати сутність та особливості творчої генеалогії “докритичного” і “критичного” періодів у філософії І. Канта.

2. Обґрунтувати теоретико-методологічний потенціал праці А. Шопенгауера «Ерестика, або мистецтво перемагати у спорі» та її значення для наукової критики.

3. Теми рефератів:

- «Діалоги» Платона як зразок наукової полеміки, зокрема, за ознаками: а) визначення предмета діалогу; б) досконалості викладу наукової проблематики; в) забезпечення єдності змісту та форми у процесі розгортання полеміки як засобу досягнення мети; г) звернення до усталених прийомів публічного спору.

- Петро Струве та Едуард Бернштейн як послідовні критики марксизму;

- Критичний раціоналізм (К. Поппер, Лакатос, Фейєрабенд) та його значення для становлення критичного мислення сучасного юриста.

Тема 4. Критиканство як несумісний з науковою критикою соціальний феномен: сутність та ознаки.

1. Обґрунтувати сутність критиканства як соціального та політико-правового феномену та з'ясувати причини та загрози його поширення в українському суспільстві.

2. Визначити характерні ознаки критиканства як соціального та політико-правового феномену, притаманного йому інструментарію та потенціалу впливу на великі групи людей.

Теми рефератів:

- Критика і критиканство як несумісні стилі професійної діяльності юриста;

- Макіавеллізм і масові інформаційні маніпуляції сьогодення;

- Поняття «ресентимент» у філософії Ніцше: змістовні та функціональні характеристики.

Тема 5. Конструктивна сутність критичного мислення.

1. З'ясувати сутність антиномій І. Канта й особливості їх застосування у соціальних і гуманітарних науках, національному та міжнародному інформаційному просторі.

2. Обґрунтувати засоби ідентифікації істини у науці та правди у суспільстві, шляхи їх утвердження та поширення у науці та суспільстві, індивідуальній та колективній свідомості.

Теми рефератів:

- Правда й істина: шляхи утвердження в науці та соціальній практиці, життєдіяльності народів і держав, світовому співтоваристві (реалістичний і песимістичний проекти);

- Особливості формування “поствірусного” світового правового та соціального порядку. Глобальне право;

- Теоретична і фактична неспроможність основних міфів російської пропаганди про територію та цивілізаційний код України, українську державність та український народ (“Україна – штучне державне і політичне утворення”, “Україна – органічна частина “руського міра”, “українці – неісторична нація”, “Росія – спадкоємиця Київської Русі” тощо;

- Російські пропагандистські гібридні наративи про Крим і Донбас та їх наукова неспроможність (Крим – сакральна територія “руського міра”, “Українці й кримські татари – непримиренні сусіди, конфронтація між якими не має історичної альтернативи) тощо;

- Політико-правові засади повернення окупованої й анексованої території України;

- Критерії ефективності протидії російській гібридній пропаганді.

Тема 6. Критичне мислення в українському суспільстві.

1. Обґрунтувати сутність “категоричного імперативу” І. Канта як своєрідної настанови, морального обов’язку та загальнообов’язкового принципу професійної поведінки юриста.

2. Здійснити порівняльний аналіз стану розроблення проблематики філософських і теоретико-правових досліджень критичного мислення в Україні та державах-членах Європейського Союзу (на власний вибір).

Теми рефератів:

- Праксеологічні особливості застосування теорії, методів і прийомів наукової критики в Україні та державах-членах Європейського Союзу: загальне й особливе;

- Основні філософські та політичні доктрини, що спрямовані на поневолення, маніпуляцію свідомістю людини;

- Діалог, дискусія та полеміка в українському суспільстві: критерії ефективності.

Тема 7. Основні загрози поширенню критичного мислення в українському суспільстві.

1. З'ясувати сутність постправди як соціального та політико-правового

феномену українського суспільства, а також виклики і загрози, що з ним пов'язані, для протидії гібридній агресії.

2. Визначити сутність корупції як політико-правового феномену, його загрози українській державності, правам і свободам людини та громадянина, процесу соціальних змін в українському суспільстві.

3. З'ясувати інституційний й інноваційний потенціал протидії корупції як політико-правовому явищу в діяльності органів державної влади й об'єднаних територіальних громад.

Теми рефератів:

- Маніпулятивні прийоми пропагандистського впливу на великі групи людей: сутність та призначення, соціальні та політико-правові засоби протидії;
- Основні виклики і небезпеки, об'єктивні та суб'єктивні перешкоди утвердження критичного мислення в українському суспільстві;
- Державна мовна політика в Україні як засіб формування індивідуальної, колективної та національної ідентичності: особливості політико-правової реалізації в умовах гібридної агресії.

Тема 8. “Проект Новоросія” як цілеспрямована спецоперація “замирення України”, “деукраїнізації т. зв. “Юго-Востока України” та формування образу “антиукраїнського Донбасу”.

1. Обґрунтувати теоретико-методологічний потенціал тези: “Малоросія” є інформаційно-пропагандистським постулатом “руського міра”, який скомпрометований історією, визвольними змаганнями українського народу, є засобом нав'язування Україні конфліктів “малої інтенсивності”.

2. З'ясувати сутність, виклики та загрози національній безпеці, національній ідентичності проекту “Новоросія” як цілеспрямованої спецоперації із “замирення України”.

Теми рефератів:

- Основні полемічні прийоми доказу наукової та фактичної неспроможності наративів російської інформаційно-пропагандистської кампанії;
- Російська пропаганда як викривлена реальність, міфологічне відображення дійсності та її теоретико-методологічна неспроможність;
- Основні наративи російської пропаганди: “Україна – фальшива держава”, “Україна – слабка держава”, “Україна – держава-банкрут”, “кримські татари – джихадисти” тощо та їх наукова неспроможність;
- Російсько-українська війна: онтологія гібридного конфлікту;
- Критичне мислення і коронавірус: потенціал права;
- Коронавірус: критичне мислення та доцільність обмеження прав людини.

ВИСНОВКИ

1. Критичне мислення може бути віднесено до однієї з ключових компетентностей людини, передусім, з вищою освітою, зважаючи на низку притаманних йому ознак: а) конструктивність; б) діалогічність; в) спроможність до розрізнення істини від хибі, правди від постправди; г) забезпечення легітимного захисту від обману та маніпуляцій, міфів і наративів, що поширюються, зокрема, засобами масової комунікації; д)

утвердження правди про Україну та її народ, його минуле, сучасне та майбутнє.

2. Потенціал критичного мислення, його соціальна та політико-правова результативність обумовлюється мірою зрілості політичної нації/громадянського суспільства як суб'єкта критики. Згідно з результатами останніх соціологічних досліджень, лише 7 % населення України займають активну громадянську позицію; 80 % громадян України не займаються громадською діяльністю взагалі, 53 % - не мають розвиненого почуття відповідальності, зокрема, за стан ситуації в країні: підданська культура формує, як відомо, патерналістську масову свідомість і соціальне замирення [14].

3. Пріоритетні напрями розгортання критичного мислення: а) з'ясування сутності та потенціалу державного інтересу як засобу унормування суспільних/соціальних відносин; б) обґрунтування сутності інтересу різних соціальних груп українського суспільства, його можливостей впливу на діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування; в) визначення сутності та призначення національних інтересів як теоретико-методологічної підвалини правової науки та засобу нормативно-правового регулювання соціальних відносин тощо.

4. Конструктивна критика має розглядатися як ефективний засіб протидії формуванню атмосфери ненависті і протистояння в суспільстві, уникнення стереотипізації громадської думки, маніпулювання свідомістю людини, а також сприяти орієнтації засобів масової комунікації на об'єктивне висвітлення подій і фактів, забезпечення прав і свобод людини та громадянина, транспарентності влади, налагодження діалогу влади і народу.

5. Конструктивна критика як ідейно-теоретична (світоглядна, ціннісна) складова суверенного розвитку, а також теоретико-правова основа реагування на ідеологію “руського міра” передбачає наявність: а) політичної ідеології національно-демократичного спрямування; б) правової (конституційної) ідеології; в) адаптованого до вітчизняних реалій варіанту однієї із глобалістських ідеологій – лібералізму, консерватизму чи соціал-демократії; г) політичної ідеології “нового синтезу” - відповідно до досягнутих та унормованих правом національних інтересів.

6. Неприпустимо ототожнювати критичне мислення та формальнологічне мислення, а тим більше зводити критику до виправлення допущених помилок, скажімо, у науковому тексті. Критичне мислення не має нічого спільного з критиканством як упередженою суб'єктивістською позицією, психологічною установкою відкидання висловленої точки зору, оприлюдненого авторського погляду, окремого взятого судження чи аргументу як нібито апріорі неспроможних.

7. Критичне мислення набуває ознак фахової компетентності та професійного становлення випускників бакалаврату та магістратури.

8. Унікальність критичного мислення полягає в тому, що розгортаючись як монолог, діалог чи полілог, зазначений соціальний феномен завжди передбачає співбесідника, уявного чи реального. Так само унікальними є його результати: істина, правда, відповідальність, права і свободи, віра, честь і совість. Критика і плагіат несумісні за своєю природою. Не

підлягають сумніву і публічні здобутки критичного мислення: самодостатня особистість, сформована політична нація, олюднений соціальний простір, громадянський консенсус як протипага цинізму та зневіри, постправді, бюрократизму і корупції, всевладдю золотого Тільця. Правове критичне мислення відповідно до досягнутих національних інтересів формує сучасну українську політичну націю як унікальне природне створіння та непереборний соціальний феномен світової історії.

7. Методи навчання та контролю

Бесіда передбачає використання знань студентів, попереднього досвіду з вивчення філософії, теорії держави і права, конституційного права України тощо як засобу здійснення, становлення в навчальному процесі діалогу і полеміки, критичного мислення (вступна, поточна й підсумкова бесіди).

Лекція — організаційно-методична форма діяльності педагога і студентів, яка передбачає вербальне розкриття сутності наукових понять, принципів, парадигм наукового знання як теоретико-методологічних засобів аналізу фактів, явищ і подій, соціальних процесів, змістовно та логічно пов'язаних між собою, об'єднаних загальною темою.

Робота з навчальною та монографічною літературою, інформаційними джерелами. Озброїти студентів методами, засобами, прийомами самостійної роботи з різноманітними джерелами знання й інформації: читання, переказу, складання плану, рецензування, конспектування, підготовки таблиць, схем, графіків, аналітичних висновків і пропозицій тощо.

Наочні методи передбачають використання, насамперед, демонстрації та ілюстрації як методичних засобів забезпечення навчального процесу.

Демонстрація як метод навчання передбачає показ фактів, явищ і процесів у статичній та динамічній їх становленні і розвитку.

Ілюстрація — метод навчання, який передбачає, що факти, явища і процеси розкриваються через їх символічне зображення (світлина, мультимедійні матеріали, схеми, графіки та ін.).

Практична робота спрямована на використання набутих знань, умінь і навичок у розв'язанні практичних завдань, пошуку задовільних відповідей на виклики суверенного розвитку України.

Методи контролю

Поточний контроль – проведення семінарських та практичних занять, відпрацювання академічних заборгованостей.

Поточний контроль під час проведення семінарських занять передбачає перевірку рівня засвоєння знань, умінь і навичок студентом з кожної окремої теми модуля навчальної дисципліни. Прозорість оцінювання рівня знань студентів забезпечується наперед визначеними критеріями.

Конкретна кількість балів за роботу студентів під час семінарських та практичних занять визначається керівником заняття.

Результати поточного контролю під час проведення семінарських та практичних занять заносяться науково-педагогічним працівником до

журналу обліку відвідування занять студентами та їх успішності.

Підсумковий контроль – виставляється як сума балів з усіх модулів навчальної дисципліни. По закінченню вивчення навчальної дисципліни студент складає семестровий екзамен.

8. Перелік питань для підсумкового контролю

1. Критичне мислення як наукова парадигма і навчальна дисципліна.
2. Класичні, неklasичні та постнеklasичні виміри критичного мислення.
Конструктивна сутність критичного мислення.
3. Світоглядно-методологічні засади критичного мислення як науки і навчальної дисципліни.
4. Принципи критичного мислення.
5. Теоретико-методологічні засади визначення об'єкта і предмета критичного мислення як науки і навчальної дисципліни.
6. Характерні ознаки конструктивної критики. Критичне мислення як засіб формування національної гідності та подолання комплексу меншовартості.
7. Правова ідеологія українського суспільства – теоретико-методологічна основа розгортання діалогу влади і народу, правової держави і громадянського суспільства.
8. Теоретико-методологічні та конституційно-правові особливості застосування потенціалу наукової критики в Україні та державах-членах Європейського Союзу: загальне й особливе.
9. Становлення основоположних засад критичного мислення (світоглядних, онтологічних, гносеологічних, праксеологічних) в ученнях видатних представників філософії Давньої Греції та Давнього Риму.
10. «Діалоги» Платона як зразок наукової полеміки, зокрема, за ознаками: а) визначення предмета діалогу; б) досконалості викладу наукової проблематики предмета критик; в) забезпечення єдності змісту та форми у процесі розгортання полеміки як засобу досягнення мети; г) звернення до усталених прийомів публічного спору.
10. Розвиток концепту критичного мислення філософами Середньовіччя та Новітньої Доби.
11. Сутність та особливості творчої генеалогії “докритичного” і “критичного” періодів у філософії І. Канта.
12. Теоретико-методологічний потенціал праці А. Шопенгауера «Ерестика, або мистецтво перемагати у спорі» та її значення для наукової критики.
13. Макіавеллізм і масові інформаційні маніпуляції сьогодення;
14. Поняття «ресентимент» у філософії Ніцше: змістовні та функціональні характеристики.
15. Петро Струве та Едуард Бернштейн як послідовні критики марксизму.
16. Критичний раціоналізм (К. Поппер, Лакатос, Фейерабенд) та його значення для становлення критичного мислення сучасного юриста.
17. Значення критичного раціоналізму (К. Поппер, Т. Кун, Лакатос, Фейерабенд) для становлення сучасної концепції критичного мислення.
18. Системна критика марксизму та практики більшовизму теоретиками Франкфуртської школи, авторами концепції єдиного індустріального

- суспільства, представниками академічної науки, “суспільства споживання”, “межі зростання”, “коєволюції” тощо.
20. Самокритика як вища форма конструктивної критики.
  21. Сучасний стан розроблення проблематики філософських і теоретико-правових досліджень критичного мислення в Україні.
  22. Порівняльний аналіз стану розроблення проблематики філософських і теоретико-правових досліджень критичного мислення в Україні та державах-членах Європейського Союзу (за власним вибором).
  23. Феномен діалогу в історії філософсько-правової думки, його різновиди та специфіка.
  24. Діалог, полілог, дискусія та полеміка як основні організаційно-правові форми розгортання критичного мислення, пошуку наукової істини чи соціальної правди, досягнення компромісів та утвердження злагоди.
  25. Істина і правда як ідентифікаційні ознаки справжності діалогу та полеміки.
  26. Діалог, дискусія та полеміка в українському суспільстві: критерії ефективності.
  27. Сутність та призначення основних прийомів критичного мислення: а) прийомів спростування змісту наративів інформаційного простору на предмет їхньої фактичної та наукової спроможності; б) гносеологічної критики; в) іманентної критики.
  28. Сутність та призначення сучасних концепцій конституціоналізму у контексті глобалізації та верховенства права.
  29. Критичне мислення у законотворчій та нормопроектній діяльності. Основні загрози істині у науці та правді у суспільстві.
  30. Концепт “соціальні відносини” у праві держав-членів Європейського Союзу.
  31. Критичний потенціал конституційного права як науки.
  32. Критичне мислення і потенціал права: етапи розгортання конструктивної взаємодії.
  33. Концепти апроксимації, адаптації та гармонізації вітчизняного законодавства до правових стандартів держав-членів Європейського Союзу: потенціал діалогу.
  34. Критичне мислення як одна з ключових компетентностей професійної підготовки юриста.
  35. Критиканство як несумісний з науковою критикою соціальний феномен: сутність та ознаки.
  36. Сутність критиканства як соціального та політико-правового феномену: причини та загрози його поширення в українському суспільстві.
  37. Критика і критиканство як несумісні стилі професійної діяльності юриста;
  38. Правда й істина: засоби ідентифікації, шляхи утвердження в науці та соціальній практиці, життєдіяльності народів і держав, світовому співтоваристві (реалістичний і песимістичний проекти).
  39. Інструментарій критиканства, його характерні ознаки, методична основа та технологічно-інформаційні засоби впливу на свідомість та психіку людини. Сучасні практики критиканства.
  40. Пропаганда як різновид критиканства. Основні прийоми та технології пропагандистського впливу на великі групи людей.

41. Контрпропаганда: теорія і практика, потенціал становлення в Україні.
42. Правова держава та громадянське суспільство: політико-правові особливості конструктивної взаємодії, діалогу та полеміки.
43. Пріоритетні напрями розгортання критичного мислення в Україні.
44. Основні виклики і небезпеки, об'єктивні та суб'єктивні перешкоди утвердження критичного мислення в українському суспільстві.
45. Наукова раціональність як визначальний засіб, ресурс і потенціал формування громадянського суспільства в Україні.
46. Еволюційні трансформації критичного мислення в умовах формування політичної нації та становлення громадянського суспільства в Україні.
47. Основні способи/прийоми аргументації, полеміки та спростування тез (нарративів) опонента.
48. Російсько-українська війна: онтологія і гносеологія гібридного конфлікту.
49. Наукова неспроможність “Проекту Новоросія” як цілеспрямованої спецоперації “замирення України”, “деукраїнізації т. зв. “Юго-Востока України” та формування образу “антиукраїнського Донбасу”.
50. Теоретична і фактична неспроможність основних міфів російської пропаганди про територію та цивілізаційний код України, українську державність та український народ (“Україна – штучне державне і політичне утворення”, “Україна – органічна частина “руського міра”, “українці – неісторична нація”, “Росія – спадкоємиця Київської Русі”) тощо.
51. Основні наративи російської пропаганди: “Україна – фальшива держава”, “Україна – слабка держава”, “Україна – держава-банкрот”, “кримські татари – джихадисти” тощо та їх наукова неспроможність.
52. Російські пропагандистські гібридні наративи про Крим і Донбас та їх наукова неспроможність (“Крим – сакральна територія “руського міра”, “Українці й кримські татари – непримиренні сусіди, конфронтація між якими не має історичної альтернативи” тощо.
53. Особливості змістовного наповнення та функціонального призначення фейків російської пропаганди, які поширюються на анексованій та окупованій територіях України.
54. Фактична та гносеологічна неспроможність нарративів російської пропагандистської машини.
55. Основні полемічні прийоми доказу наукової та фактичної неспроможності нарративів російської інформаційно-пропагандистської кампанії.
56. Російська антиукраїнська пропаганда як викривлена реальність, міфологічне відображення дійсності та її теоретико-методологічна неспроможність.
57. Політико-правові, воєнні та дипломатичні засади повернення окупованої й анексованої територій України.
58. Критерії ефективності протидії російській гібридній пропаганді.
59. Національний інклюзивний діалог як ефективний засіб протидії російській гібридній експансії та складова реінтеграції анексованої й окупованої територій.
60. Сутність корупції як політико-правового феномену: загрози українській державності, правам і свободам людини та громадянина, процесу соціальних змін в українському суспільстві.

61. Інституційний й інноваційний потенціал протидії корупції як політико-правовому явищу в діяльності органів державної влади й об'єднаних територіальних громад.

62. Державна мовна політика в Україні як засіб формування індивідуальної, колективної та національної ідентичності: особливості політико-правової реалізації в умовах гібридної агресії.

63. Критичне мислення і коронавірус: потенціал права.

64. Особливості формування “поствірусного” світового правового та соціального порядку. Глобальне право.

9. Рейтингова система оцінювання результатів навчання.

Поточний контроль											Підсумковий	Сума	
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	T10	T11	T12	40	100
8	4	8	4	4	4	4	4	4	4	4	8		

T1, T2 ... T12 - теми розділів.

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Оцінка в балах	Оцінка за національною шкалою	Оцінка за шкалою ECTS	
		Оцінка	Пояснення
90-100	відмінно	A	відмінне виконання
80-89	добре	B	вище середнього рівня
75-79		C	загалом хороша робота
66-74	задовільно	D	непогано
60-65		E	виконання відповідає мінімальним критеріям
30-59	незадовільно	FX	необхідне перескладання
0-29		F	необхідне повторне вивчення курсу

10. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Нормативно-правові акти

1. Конституції зарубіжних країн.
2. Конституції нових держав Європи та Азії / Упоряд. : С. Головатий. К.: Українська правнича фундація, Право, 1996. 568 с.
3. Конституція України. Текст Основного Закону з офіційним тлумаченням Конституційного Суду. Огляд і коментарі В.Ф. Погорілка та В.Л. Федоренка. К.: Наукова думка, 2006. 210 с.
4. Конституція США // Право США. 2013. № 1–2. С. 13–30.

Основна

1. Асмус В. Ф. Иммануил Кант. М.: “Наука”, 1973. 534 с.
2. Бахтин М. М. К методологии гуманитарных наук // Эстетика словесного творчества. М.: Искусство, 1979. С. 361-374.
3. Бахтин М. Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках. Опыт философского анализа // Эстетика словесного творчества. М.: Искусство, 1979. С. 281-308.
4. Библер В. С. От наукоучения – к логике культуры (Два философских введения в XXI век). М.: Издательство политической литературы, 1991. 128 с.
5. Бубер М. Диалог // Два образа веры. М.: Республика, 1995. С. 94-124.
6. Бердяев Н. А. Истоки и смысл русского коммунизма. Репринтное воспроизведение издания УМКА-PRESS, 1955 г. М.: Наука, 1990. 224 с.
7. Бернштейн Э. Воспоминания: Социал-демократические годы учения. В годы моего изгнания. К.: Основні цінності, 2005. 328 с.
8. Бредемайер Карстен. Черная риторика. Власть и магия слова. URL: <https://mybook.ru/author/karsten-bredemajer/chernaya...i-magiya.../read/>
9. Брехуненко Віктор. Війна за свідомість. Російські міфи про Україну та її минуле. К.: ПАТ “Віпол”, 2017. 280 с.
10. Веб-сайт https://zik.ua/news/2019/02/01/stavniychuk_rozkrytkuvala_predstavnykiv_vlady_yaki_vyyshly_z_studii_narod_1501273
11. Веб-сайт <https://gordonua.com/news/politics/portnikov-ukrainskie-patrioty-vedut-sebya-tak-budto-vneshnego-vraga-i-ego-vnutrennego-soyuznika-bolshe-net-663786.html>].
12. Громадянська активність в Україні: чи приречені ми мати те, що маємо // URL: https://dt.ua/POLITICS/gromadyanska_aktivnist_v_ukrayini_chi_prirecheni_mi_mati_te_scho_maemo.html
13. Даутова О.Б., Лапина Н.Л. Диалог как принцип образования // Диалог в образовании. Сборник материалов конференции. Серия “Symposium”, выпуск 22. СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2002. С. 18-26.
14. Джеймс У. Многообразие религиозного опыта. [пер. с англ.]. М.: Наука, 1993. 432 с.
15. Джилас Милован. Лицо тоталитаризма. М.: Изд-во “Новости”, 1992.

544 с.

16. Дилигенский Г. Г. Социально-политическая психология: учебное пособие. М.: Новая школа, 1996. 352 с.

17. Кальниш В.В., Кальниш Ю.Г., Недюха М.П., Усаченко Л.М. Формування соціально-політичної поведінки великих груп населення (інформаційно-комунікаційні аспекти): монографія. Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2009. 234 с.

18. Критичне мислення у вільному суспільстві: теоретико-методологічний, конституційно- та міжнародно-правовий потенціал: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 17 квітня 2019 р. Київ: Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2019. 152 с.

19. Недюха М. П. Критика як теоретико-пізнавальний та діалогово-полемічний конструкт конституційно-правового мислення // II Всеукраїнські правові наукові читання пам'яті доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України, член-кореспондента Національної академії правових наук України Ніни Романівни Нижник: збірник матеріалів / за заг. ред. А. Є. Шевченка. Вінниця: ТОВ "ТВОРИ", 2018. 180 с.

20. Недюха М.П. Правова ідеологія українського суспільства : монографія. К.: "МП "Леся", 2012. 400 с.

21. Рузавин Г. И. Методологические проблемы аргументации. М.: ИФ РАН, 1997. 353 с.

22. Савельева И. М. Критицизм // Политическая энциклопедия. В 2-х т. Т.1 / Нац. обществ.-науч. фонд; Рук. проекта Г. Ю. Семигин; Науч.-ред. совет: пред. совета Г. Ю. Семигин. М.: Мысль, 2000. 750 с.

23. Стеценко С. Г., Яременко А. А. К вопросу о деятельности органов внутренних дел по нейтрализации слухов, дестабилизирующих общественный порядок в Украине // Административное право и процесс. 2007. № 1. С. 37 – 40.

24. Тимченко Л. Д., Кононенко В. П. Міжнародне право : підручник. К.: Знання, 2012. 631 с.

25. Федоренко В. Л. Система конституційного права України: теоретико-методологічні аспекти : монографія. К.: Ліра-К, 2009. 580 с.

26. Фрейд З. Психология масс и анализ человеческого Я. М.: АСТ, 2007. 192 с.

27. Цуладзе А. М. Политические манипуляции, или покорение толпы. М.: Книжный дом «Университет», 1999. 144 с.

28. Шопенгауэр А. Эристика, или искусство побеждать в споре. СПб.: 1900. 121 с.

29. Экман П. Психология лжи. К.: Логос, 1999. 224 с.

30. Matheny K.B., Aycocch D.W., Hugh J.L., Cutlette W.L., Silva-Cannella K.L. Stress coping: A quantitative synthesis with implications for treatment // Counseling Psychologist, 1986. V. 14. P. 499-549.

31. Naveteur J., Roy J.C. Electrodermal activity of low and high trait anxiety subjects during a frustrative video game // Journal of Psychophysiology.

1990.V. 4. P. 221-227.

32. Nediukha N.P. Criticism as a Concept of Classical Science and a Social Phenomenon of Civil Society: the Potential of Constitutional and International Law (As Exemplified by the Ukrainian Society) DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-113-1/262-283> // Theoretical and practical aspects of modern jurisprudence development: the experience of European countries and prospects for Ukraine : collective monograph / V. M. Bevzenko, V. A. Bortnyak, K. V. Bortnyak, O. Yu. Busol, etc. – Lviv-Torun : Liga-Pres, 2019. – P. 262-283.

33. Nediukha N.P. State Language Policy in Ukraine: Constitutional and Legal Support DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-116-2/220-242> // Formation and prospects for the development of national critical infrastructure protection system in Ukraine : collective monograph / V. M. Bevzenko, V. A. Bortnyak, K. V. Bortnyak, O. Yu. Busol, etc. – Lviv-Torun : Liga-Pres, 2019. – P. 220-242.

34. Nediukha N.P., Podolyaka A.M., Podolyaka S.A. Political corruption as a social and legal phenomenon: political and legal models of counteraction // Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. 2020. Т. 31 (70). № 3. С. 13-19; 2020. Т. 31 (71). № 4. С. 12-18.

35. Semena Mykola. Crimean Report. Chronicles of the occupation of Crimea (2014 – 2016. Kyiv: Mega-press group, 2018. 320 p.

36. Toffler Al. Powershift: Knowledge, Wealth, and Violence at the Edge of the 21-st Century. New York; London, 1990. P. 114.

Додаткова

1. Бжезинский Збигнев. Великая шахматная доска. М.: “Международные отношения, 1998. 256 с.

2. Бурдые П. Социология политики. М.: Socio-Logos”, 1993. 336 с.

3. Зиновьев Александр. Зияющие высоты. В 2-х кн. Кн. 1. М.: ПИК Независимое издание, 1990. 315 с.; Кн. 2. М.: ПИК Независимое издание, 1990. 315 с.

4. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием. К.: Оріяни, 2000. 448 с.

5. Карнеги Д. Как завоевывать друзей и оказывать влияние на людей. М.: 1989.

6. Лебедев С. А. Философия науки : краткая энциклопедия (основные направления, концепции, категории). М.: Академический проект, 2008. 692 с.

7. Маркс К., Энгельс Ф. К критике гегелевской философии права // URL: <http://www.civisbook.ru/>

8. Маркузе Герберт. Одномерный человек. М.: “REFL-book”, 1994. 368 с.

9. Медведев Феликс. После России. М.: Республика, 1992. 463 с.

10. Мелков Ю. А. Факт в постнеклассической науке. К.: Издатель ПАРАПАН, 2004. 224 с.

11. Мелков Ю.А. Человекомерность постнеклассической науки:

монографія. К.: Издатель ПАРАПАН, 2014. 254 с.

12. Недюха М.П. Системний аналіз історичних типів європейської ідеології. Ірпінь: Академія державної податкової служби України, 2001. 195 с.

13. Перепелиця Г.М. Україна – Росія: війна в умовах співіснування. К.: Видавничий дім “Стилос”, 2015. 880 с.

14. Петренко Е. Л. Критический рационализм // Политическая энциклопедия. В 2-х т. Т.1/ Нац. обществ.-науч. фонд; Рук. проекта Г. Ю. Семигин; Науч.-ред. совет: пред. совета Г. Ю. Семигин. М.: Мысль, 2000. 750 с.

15. Пірен М.І. Основи політичної психології: навчальний посібник. К.: Міленіум, 2003. 418 с.

16. Поппер Карл. Открытое общество и его враги. Т.1: Чары Платона. Пер. с англ. под ред. В. Н. Садовского. М.: Феникс, Международный фонд “Культурная инициатива”, 1992. 448 с.; Т. 2: Время лжепророков: Гегель, Маркс и другие оракулы. М.: Феникс, Международный фонд “Культурная инициатива”, 1992. 528 с.

17. Райс Эл, Траут Джек. Позиционирование. Битва за умы. М.: 2019.

18. Рудакевич О.М. Націологічні засади модернізації українського суспільства. Науково-популярне видання. К.: Видавництво “ПОЛІТІЯ”, 2020. 360 с.

19. Юридична психологія: підручник / За заг. ред. Л. І. Казміренко, Є.М. Моїсєєва. К.: КНТ, 2007. 360 с.

20. Cotton M.M., Evans K.M. A review of the use of Irlen (tinted) lenses // Aust. N. Z. J. Ophthalmol. 1990. № 18(3). P. 307-312.

21. Griffiths M. Video games and aggression // Psychologist. 1997. V. 10, № 9. P. 397-401.

22. Geis F.L. Machiavellianism // Dimensions of personality. N.Y.: Wiley Interscience Publ., 1978. P. 305-364.

23. Grunberg J.M. Pattern formation in excitable media// Adv. Appl. Probab. 1980. V. 12. № 3. P. 549-550.

24. Harada Y., Iwasa Y Analyses of spatial patterns and population processes of clonal plants//Res. Popul. Ecol., 1996. V. 38. № 2. P. 153-164.

25. Harris C.S., Sommer H.C., Johnson D.L. Review of the effects of infrasound on man // Aviat Space Environ Med. 1976. № 47(4). P. 430-434.

26. Hells U., Karras A., Scherer K.R. Multichannel communication of emotion: synthetic signal production // Facets of Emotion. Recent research / Ed. K.R.Scherer/ Hillsdale, N.J. 1988. P. 161-182.

27. Kirsch I., Lynn S.J. Hypnotic involuntariness and the automaticity of everyday life // Amer. J. Clin. Hypn. 1997. V. 40. № 1. P. 329-348.

28. Kobasa S. Stressful life events, personality and health: An inquiry into hardiness // J. of Personality and Social Psychology, 1979. V. 37. P.1-11.

29. Koplík E.K. The relationship of mother-child coping styles and mothers response to dental stress // J. of Psychologist, 1992. V 126, № 1. P. 79-92.

30. Kraut R.E., Price J.D. Machiavellianism in parents and their children// J,

11. ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

1. Безкоштовні електронні підручники онлайн «Гуманітарні науки» // <http://www.chitalca.html>
2. Перелік основних довідників тематичних ресурсів з філософії у комп'ютерній мережі INTERNET // <http://www.philosophy.ru/linx/linx1.html>
3. Додаткові філософські ресурси комп'ютерної мережі INTERNET // <http://www.epistemelinks.com/link/PhiLink.html>
4. Посилання The Perseus Project: An Evolving Digital Library on Ancient Greece // <http://www.philosophy.ru/linx/linx1.html>
5. Посилання -Exploring Plato's Dialogues, а також сервер - Philosophy in Cyberspace // <http://www.philosophy.ru/linx/linx1.html>
6. Посилання на твори Августина Блаженного, Ансельма Кентерберійського, Дж. Віко, Р. Декарта, Д. Дідро І. Канта, Ф.В.И. Шелінга, Г.В.Ф. Гегеля, Ф. Ніцше, О. Шпенглера, З. Фрейда, А. Камю, Ж.П. Сартра, Л.Вітгенштейна, Ю. Габермаса, Г.Г. Гадамера, П. Рікера на Книжковій полиці // <http://philosophy.allru.net/pervo.html>
7. Посилання David Chalmers' Philosophy Resources у переліку філософських тематичних ресурсів // <http://www.philosophy.ru/linx/linx1.html>
8. Посилання на сервер Philosophy in Cyberspace // <http://www.philosophy.ru/linx/linx1.html>